

LISZT FERENC EGYHÁZZENÉJÉNEK PROTESTÁNS VONATKOZÁSAI

Liszt Ferenc rendkívül gazdag és műfaji szempontból is sokrétű életművében jelentős helyet foglalnak el egyházzenei alkotásai. Bár reverendát csak 54 évesen öltött Liszt, alkotói érdeklődése kezdettől fogva kiterjedt a szakrális muzsikára is. Ezek javarészt a katolikus egyházzeneben gyökerező művek (mint például a Via Crucis, az Esztergomi mise, a Koronázási mise, vagy a Szent Erzsébet legendája), de van néhány protestáns fogantatású kompozíció is.

Ez utóbbi, kevésbé ismert terület bemutatása jelen előadás célja.

Liszt egyházzenejének protestáns vonatkozású művei három fő forrásból táplálkoznak:

1. a protestantizmus eszmevilága és szellemisége
2. a protestáns népének, ezen belül a korálok dallamanyaga
3. Johann Sebastian Bach zenéje és személye

Az alábbiakban e három forrás kerül részletesebb kifejtésre.

1. Forrás

A protestantizmus eszmevilágával és szellemiségével Liszt első és legnagyobb orgonaművében találkozhatunk. Liszt kortársa, Meyerbeer *A próféta* címmel írt operát,¹ melynek híres témájára, az „*Ad nos, ad salutarem undam*” kezdetű koráldallamra Liszt orgonafantázia és fűgát komponált (1850).²

A korál dallama eredetileg egy régi zsidó ének volt, melyet Meyerbeer gyermekkori emlékként őrzött, majd operájában egy 1530 körüli anabaptista szöveggel látott el. A dallam eredetére vonatkozóan Meyerbeer később elmondta Lisztnek, hogy az saját szerzeménye.

¹ Az 1849-ben komponált mű cselekménye a hollandiai anabaptisták 16. századi felkeléséről szól, amelyben a tömeg az „Ad nos, ad salutarem undam iterum venite misereri” („Hozzánk, az üdvöt adó vízhez jöjjetek újra könyörögni”) kezdetű korált énekelve szólítja fel a népet újrakeresztelkedésre.

² A teljes opera zongoraátiratát 1849-50-ben készítette el Liszt, Próféta-fantázia címmel, ennek 4. tétele zenei anyagában megegyezik az „Ad nos”-sal

Alan Walker, a híres Liszt-kutató szerint „Liszt az »Ad nos«-sal kivitte az orgonát a templomból, egyenesen be a hangversenyterembe.”³ Valóban, Liszt monumentális orgonaművével megteremtette a szimfonikus orgonazene új műfaját. A monotematikus kompozíciós elvet követve a korál dallama végig jelen van a műben: teljes formájában, vagy motívumaira bontva. Ez a tematikus egység tartja kohézióban a mű három, egymástól kifejezőmódjában és hangnemében is különböző részét. Az 1. rész terjedelmes nyitó-fantázia a koráltéma részleteire c-mollban, a 2. részben megjelenik maga a koráltéma Liszt „istenes” hangnemében, Fisz-dúrban, a 3. rész újra c-mollban, a korál metamorfózisa egy záró fuga keretében. A tételek hagyományos elválasztása helyett Liszt a zenei kifejezések váltakozásával tagolja a zenei folyamatot.

1. kottakép: az „Ad nos” koráltémája - részlet

2. Forrás

A másik jelentős forrás a korálok dallamanyaga, melyeket vokális és instrumentális kompozíciókban egyaránt feldolgozott Liszt. Számos egyházi kórusmű, zongora- és orgonamű, valamint zongora- és orgonaátirat született egy-egy korál dallamára.

A *12 Alte deutsche geistliche Weisen (Chorales) (12 régi német egyházi ének)* címmel 1878–79-ben komponált kórusművek⁴ között több, szám szerint hét koráldallammal is találkozhatunk: *Nun ruhen alle Wälder/Már nyugosznak a völgyek*, *O Haupt voll Blut/Ó Krisztusfő, te zúzott*, *O Lamm Gottes/Krisztus, ártatlan bárány*, *Was Gott tut, das ist wohlgetan/Mind jó, amit Isten tészén*, *Wer*

³ Alan Walker: Liszt Ferenc 2. A weimari évek 1848-1861 Editio Musica Budapest 1994. 166.l.

⁴ A sorozat 1. és 2. darabja vegyeskarra és orgonára, a többi a capella kórusra íródott. A teljes ciklus darabjai:

1. Es segne uns Gott, 2. Gott sei uns gnädig (Kirchensegen) Egyházi áldás, 3. Nun ruhen alle Wälder, 4. O Haupt voll Blut, 5. O Lamm Gottes, 6. Was Gott tut, 7. Wer nur den lieben Gott, 8. Vexilla regis, 9. Crux benedicta, 10. O Traurigkeit, 11. Nun danket alle Gott, 12. Jesu Christe

*nur den lieben Gott/Ki Istenének átad mindent, O Traurigkeit, o Herzeleid/Ó siralom, szívfájdalom, Nun danket alle Gott/Jöjj, mondjunk hálaszót.*⁵

Ez utóbbinak – Johann Crüger *Nun danket alle Gott* koráljának – ismert még egy 1883-ban Liszt által vegyes- vagy férfikarra, orgonára, rezeke és dobokra írt feldolgozása is, valamint egy orgonára írt korálfantázia változata is.

Az **O Haupt voll Blut** és az **O Traurigkeit** koráldallamokkal Liszt nagyszabású oratórikus művében, a *Via crucis*-ban is találkozhatunk, négy szólamú homofon kórusfeldolgozás formájában.

2. kottakép: Liszt Ferenc: Via Crucis VI. Stáció – *O Haupt voll Blut...* koráldallam - részlet

Az 1878-79-ben komponált zongora négykezesek között szerepel az **O Lamm Gottes, unschuldig** korál feldolgozása is (S.582.), valamint egy *Choräle*, 11 darabból álló sorozat is (S.504b).

Az „*Ein feste Burg ist unser Gott*” („*Erős vár a mi Istenünk*”) kezdetű korálra komponált orgonaműve (Overture) Otto Nicolai bécsi karmester zenekari művének átírata.⁶

3. Forrás

⁵ A magyar fordítások a protestáns felekezetek énekeskönyvei alapján kerülnek közlésre (Énekeskönyv - Magyar reformátusok használatára; A Magyarországi Református Egyház kiadása, Bp., 1991, A Magyarországi Evangélikus Egyház énekeskönyve Luther kiadó, 2012)

⁶ Otto Nicolai 1844-ben a königsbergi egyetem jubileumának alkalmából nagyzenekarra, kórusra és orgonára komponálta *Kirchliche Festouverture über den Choral "Ein Feste Burg ist unser Gott"* című művét op. 31)

A harmadik, egyben legfőbb ihlető forrás Johann Sebastian Bach zenéje volt.

Liszt már fiatal zongoraművészként is gyakran és szívesen játszotta Bach zongoradarabjait (például a *Wohltemperiertes Klavier* prelúdiumait és fűgáit, valamint a *Goldberg-variációkat*).⁷ Műveiből átiratokat készített (orgonadarabjaiból,⁸ kantátaiból⁹ vagy hangszeres kompozícióiból¹⁰ vett témákra), és ő maga is – pontosabban nevének betűi: B-A-C-H – az orgonairodalom egyik legjelentősebb alkotásának váltak zenei alaptémájává. Bach ihlető hatása alatt írta továbbá a *Szent Erzsébet legendája*, *Krisztus oratórium*, *Via crucis* kompozícióit is.

Johann Sebastian Bach *Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen* (BWV 12)¹¹ című kantátája első tételének és h-moll miséje Crucifixusá-nak basso continuo témájára 1859-ben Liszt prelúdiumot komponált,¹² 1862-ben pedig ugyanerre a témára variációsorozatot szerkesztett zongorára, majd egy évvel később orgonaváltozatba is átírta.¹³ Az orgonamű írására egy szomorú esemény, Blandine, Liszt első lányának a halála indította a komponistát.¹⁴

A variációk a kantáta bevezető kórusának ostinato basszusát dolgozzák fel, amely kromatikus, ereszkedő motívum kiválóan alkalmas a sírás, a sóhajtás kifejezésére.

3. kottakép: Johann Sebastian Bach: *Weinen, Klagen...* kantátája I. tételének basso continuo témája

⁷ Bachról így írt 1863. szeptember 10-én barátjának, Carl Gillének: „Händel iránti minden tiszteletem ellenére továbbra is mindenekelőtt Bachért rajongok; és ha beteltem Händel hármashangzataival, a passió, a h-moll mise kincset érő disszonanciái és a bachi polifónia más csemegéi felé húz a szívem.”

⁸ Bach orgonára írt hat prelúdium és fűgájából (a-moll, C-dúr 4/4, c-moll, C-dúr 9/8, e-moll, h-moll)

⁹ többek között Johann Sebastian Bach *Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen* című kantátája témájára: Prelúdium - zongorára (1859), Változatok - zongorára (1862), Variációk – orgonára (1863)

¹⁰ Bach - Liszt: Adagio aus der 4. Sonate für Violine und Cembalo

¹¹ *Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen, Angst und Not sind der Christen Tränenbrot, die das Zeichen Jesu Tragen.* (Sírás és panaszkodás, aggódás, csüggedés, Félelem és szükség a keresztények könnyes kenyerére Mindazoké, akik Krisztus jelét hordozzák.)

¹² S.179, Anton Rubinsteinnek ajánlva

¹³ Jegyzékszám: S.180. A mű kottáját 1864-ben Berlinben a Schlesinger kiadó jelentette meg, ajánlása Anton Rubinsteinnek szólt. A művet valószínűleg maga Liszt mutatta be 1875. április 28-án, Hannoverben.

¹⁴ Blandine 1862. szeptember 9-én, szülés szövődmenyeként hunyt el – még 27 éves sem volt. Két esztendővel előtte, 1859. december 15-én, Liszt már elvesztette fiát, Danielt is. Őt az első *Gyászóda* megírásával siratta el, míg Blandine-t Bach témájának a segítségével.

Anton Rubinstein gewidmet.

Franz Liszt.
(Komponiert 1859, erschienen 1863.)

4. kottakép: Liszt Ferenc: Weinen, Klagen... prelúdium – részlet

A darab dramaturgiai megoldása, a lélek megnyugvása a kantáta zárókoráljának („Was Gott tut, das ist wohlgetan”/ *Mind jó, amit Isten téssen*) felidezésében rejlik.

A Liszt-i életmű jelentős részét képezik az átiratok, zongorára és orgonára. A komponista célja ezzel nemcsak az adott művek széles körben való népszerűsítése volt, hanem az orgonakomponálás technikájában való elmélyülést is jelentette számára. A más szerzők témájára készült saját, eredeti kompozícióktól eltérően (mint például az előbb tárgyalt *Weinen, Klagen...*) Liszt az átiratokban az eredetihez való szoros szöveghűségre törekedett.

Az 1860-65 közötti időszakban számos Bach műből készített átíratot: *Einleitung und Fuge aus Seb. Bachs Motette: Ich hatte viel Bekümmernis*¹⁵ címmel valamint *Aus tiefer Not* felirattal¹⁶ Bach egy-egy kantátatételét, míg *Adagio* megjelöléssel Bach c-moll hegedű-zongora (cembalo) szonátájának 3. (Adagio) tételét¹⁷ dolgozta fel orgonaműveiben.

Bach nevének négy betűje egyben négy zenei hang is, melyek egy zenei motívumot alkotva már Bach kompozícióiban is megjelennek.

5. kottakép. A B-A-C-H motívum

¹⁵ az átírat eredetije J.S. Bach „*Ich hatte viel Bekümmernis*” című kantátájának (BWV 21) kórusra és zenekarra írott zárótétele

¹⁶ az átírat eredetije: J.S. Bach „*Aus tiefer Not schrei' ich zu dir*” (BWV 38.) című kantátájának kórusra és zenekarra írott nyitó-tétele

¹⁷ BWV 1017.

Számos zeneszerző tisztelgett a nagy barokk mester emlékének e motívumra komponált művekkel.¹⁸ A *B-A-C-H fantázia és fuga* Liszt Ferenc orgonára, illetve zongorára írt műve.¹⁹ A mű jelentőségét mutatja, hogy a zenetudomány a Bach és Schönberg közti összekötő kapocsként tartja számon:²⁰ benne egyszerre jelenik meg a kromatika kifejezési lehetőségeinek továbbfejlesztése, valamint a hétfokú hangrendszernek a tizenkétfokúság felé való tágítása, amellyel már Liszt a jövőbe mutat.

6. kottakép: Liszt Ferenc: B-A-C-H Fantázia és fuga – részlet

Végezetül az alábbi táblázatban Liszt Ferenc protestáns vonatkozású műveinek műfajonkénti összefoglalását láthatjuk:

Egyházi kórusművek	Zongoraművek	Orgonaművek	Átiratok (zongora, orgona)
S.50 <i>12 Alte deutsche geistliche Weisen</i> (1878–79)	S.179 Preludium a <i>Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen</i> témára (J. S. Bach) (1859)	S.259 Fantázia és fuga az <i>Ad nos, ad salutarem undam</i> korál témájára (1850)	S.414 Próféta-fantázia (1849-50)
S.61 <i>Nun danket alle Gott</i> (1883)	S.180 Variációk egy Bach témára: <i>Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen</i> (1862)	S.260/1 B-A-C-H prelúdium és fuga (1855-56) S.260/1 B-A-C-H prelúdium és fuga (1869-70)	S.529 Prelúdium és fuga a B.A.C.H. motívumra (1855) S.529 Fantázia és fuga a B-A-C-H témára (1870)

¹⁸ többek között Liszt Ferenc, Robert Schumann, Johannes Brahms, Max Reger, Francis Poulenc, Arvo Pärt

¹⁹ Az orgonamű jegyzékszám S.260, a zongoraváltozaté S.529. A darabok első változatát *Prelúdium és fuga a B-A-C-H motívumra (Präludium und Fuge über das Motiv B-A-C-H)* címen 1855-ben komponálta. 1870-ben átdolgozta mindkét változatot, a zongoraváltozat ekkor kapta a címben szereplő nevét.

²⁰ Humphrey Searle angol Liszt-szakértő értékelése alapján

S.669a Deutsche Kirchenlieder (1878-79)	S.582 O Lamm Gottes, unschuldig (1878–79)	S. 660/1 Einleitung und Fuge aus der Motette Ich hatte viel Bekümmernis (1860-66) S. 660/2 Andante Aus tiefer Not (1856-60?)	S.504b 12 Alte deutsche geistliche Weisen S.504b Choräle (1878–79)
		S.180 Variációk „Wienen, Klagen, Sorgen, Zagen” (Bach) (1863)	S.624 Fantázia és fuga az Ad nos, ad salutarem undam koráldallamra (1850)
		S.674c Nun Danket alle Gott” (1884)	S.661 Bach - Liszt: Adagio
			S.675 Otto Nicolai - Liszt: Kirchliche Festouverture über den Choral "Ein Feste Burg ist unser Gott" (1852)

***Kissné dr. Mogyorósi Pálma** főiskolai docens (Debreceni Egyetem Zeneművészeti Kar)